

jeu, capter la b nivolence du candide lecteur, ni ne lui chaut de le savoir. De vrai, toute cette belle peinture s'efface aisément par le lustre d'une vérité simple et naïve. Ces gentillesse ne servent que pour amuser le vulgaire, incapable de prendre la viande plus massive et plus ferme, comme Afer montre bien clairement chez Tacitus. Les ambassadeurs de Samos étaient venus à Cl om nes, roi de Sparte, préparés d'une belle et longue oraison, pour l'émouvoir à la guerre contre le tyran Polycrates. Après qu'il les eut bien laissés dire, il leur répondit : « Quant à votre commencement et exorde, il ne m'en souvient plus, ni, par conséquent, du milieu ; et quant à votre conclusion, je n'en veux rien faire. » Voilà une belle réponse, ce me semble, et des harangueurs bien camus.

Et quoi cet autre ? Les Athéniens étaient à choisir de deux architectes, à conduire une grande fabrique. Le premier, plus affûté, se présenta avec un beau discours prémédité sur le sujet de cette besogne, et tirait le jugement du peuple à sa faveur. Mais l'autre, en trois mots : « Seigneurs Athéniens, ce que cetui a dit, je le ferai. »

Au fort de l'éloquence de Cicéron, plusieurs en entraient en admiration ; mais Caton, n'en faisant que rire : « Nous avons, disait-il, un plaisant consul. » Aille devant ou après, une utile sentence, un beau trait est toujours de saison. S'il n'est pas bien à ce qui va devant, ni à ce qui vient après, il est bien en soi. Je ne suis pas de ceux qui pensent la bonne rythme faire le bon poème : laissez-lui allonger une courte syllabe, s'il veut ; pour cela, non force ; si les inventions y rient, si l'esprit et le jugement y out bien fait leur office, voilà un bon poète, dirai-je, mais un mauvais versificateur,

Emunct e naris, durus componere versus.

Qu'on fasse, dit Horace, perdre à son ouvrage toutes ses coutures et mesures,

ψηλότερος βαθμ ς π υ μπορούσε ν'  ποχτήσει κανείς στ  Σχολ  τ ν Τεχν ν, δηλαδή τ ν γραμμ των και τ ν  πιστημ ν.  ποιος τ ν  ιχε, μπορούσε ν  διδάξει.

1. Τ   ργο  ναι   *Διάλογος τ ν Ρητόρων* (κεφ. 190) π υ  ποδίδεται στ ν Τάκτιο, και   à Αφερ  να  π  τ  πρόσωπα τ υ διαλόγου.

ρική, οὔτε ξέροι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ τραβήξει τὴν εὐνοια τοῦ ἀκριβοδίκαιου ἀναγνώστη· οὔτε τὸν νοιάζει νὰ τὸ μάθει. Στ' ἀλήθεια, ὅλο αὐτὸ τὸ ὠραῖο βερνίκωμα τὸ σβήνει εὐκόλα ἢ λάμψη μιᾶς ἀπλῆς καὶ φρέσκιας ἀλήθειας. Οἱ γαλιφιές αὐτὲς δὲ χρησιμεύουν παρὰ γιὰ νὰ διασκεδάσουν τὸν ἀνίδεο, ἀνίκανον νὰ φάει τὴν πιὸ χοντροῦ καὶ πιὸ στερεῆ τροφή, ὅπως ὁ Ἄφερ τὸ δείχνει πολὺ καλὰ σ' ἓνα ἔργο τοῦ Τάκιτου¹. Οἱ πρέσβεις τῆς Σάμου εἶχαν ἔρθει στὸν Κλεομένη, βασιλιὰ τῆς Σπάρτης, ἔχοντας ἐτοιμάσει ἓνα μακρὸν καὶ ὠραῖο λόγο, γιὰ νὰ τὸν ξεσηκώσουν σὲ πόλεμο κατὰ τοῦ τύραννου Πολυκράτη. Ἀφοῦ τοὺς ἄφησε καὶ εἶπαν ὅ,τι εἶχαν νὰ ποῦν, τοὺς ἀποκρίθηκε: «Ὅσο γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ προσοίμιό σας, δὲν τὰ θυμοῦμαι πιά, καὶ οὔτε συνεπῶς καὶ τὴ μέση· καὶ ὅσο γιὰ τὸ συμπέρασμά σας, δὲ θὰ κάμω τίποτε ἀπ' ὅσα λέτε.» Νὰ μιὰ ὁμορφὴ ἀπάντηση, νομίζω, καὶ ρήτορες πού τοὺς ἦρθε μεγάλος ταμπλάς.

Ἄμ καὶ ἡ ἄλλη ἐκείνη; Οἱ Ἀθηναῖοι ἦτανε νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα σὲ δύο ἀρχιτέκτονες ἐκείνον πού θὰ τοῦ ἀνάθεταν κάποια μεγάλη οἰκοδομή. Ὁ πρῶτος, πιὸ ἐπιτηδευμένος, παρουσιάστηκε μ' ἓναν ὠραῖο λόγο, ἐτοιμασμένον ἀπὸ πρὶν γι' αὐτὴ τὴ δουλειά, καὶ τραβοῦσε τὴν κρίση τοῦ λαοῦ πρὸς τὸ μέρος του. Ὁ ἄλλος ὅμως, μὲ τρεῖς λέξεις: «Ἄντρες Ἀθηναῖοι, αὐτὸ πού αὐτὸς εἶπε ἐγὼ θὰ τὸ κάμω.»

Μέσα στὴ βράση τῆς εὐγλωττίας τοῦ Κικέρωνα, πολλοὶ καταλαμβάνονταν ἀπὸ θαυμασμό· ὁ Κάτωνας ὅμως ἀπλῶς γελοῦσε: «Ἐχομε, ἔλεγε, ἓνα διασκεδαστικὸν ὑπατο.» Εἶτε μπρὸς πάει εἶτε πίσω, ἓνα χρήσιμο γνωμικό, ἓνας ὁμορφος λόγος, μπορεῖ πάντα νὰ εἰπωθεῖ. Δὲν εἶναι καλὸς γιὰτὶ βρίσκεται μπρὸς, ἢ γιὰτὶ βρίσκεται πίσω, εἶναι ὁ ἴδιος καλός. Δὲ συμφωνῶ μ' ἐκείνους πού πιστεύουν ὅτι ἡ καλὴ ρίμα κάνει τὸ καλὸ ποίημα: ἀφήστε τον² νὰ μακρύνει μιὰ μικρὴ συλλαβή, ἂν θέλει· ὅσο γι' αὐτό, καμιὰ ἀντίρρηση· ἂν οἱ ἰδέες εἶναι γελαστές, ἂν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ κρίση ἔκαμαν ἐκεῖ μέσα καλὰ τὴ δουλειά τους, νὰ ἓνας καλὸς ποιητής, θὰ πῶ, ἀλλὰ ἓνας κακὸς στιχουργός,

*Emunctæ parvis, durus componere versus*³.

Ἄς βγάλουν ἀπὸ τὸ ἔργο του, λέει ὁ Ὀράτιος, ὅλες του τὶς ραφές καὶ τὰ μέτρα,

2. Τὸν ποιητή.

3. «Οἱ στίχοι του εἶναι ἄτσαλοι, ἔχει ὅμως ζωηράδα.» (Ὀράτιος, Σάτιρες, I, 4, 8.)

*Tempora certa modosque, et quod prius ordine verbum es.,
 Posterius facias, præponens ultima primis,
 Invenias etiam disjecti membra poetæ,*

il ne se démentira point pour cela; les pièces mêmes en seront belles. C'est ce que répondit Menander, comme on le tança, approchant le jour auquel il avait promis une comédie, de quoi il n'y avait encore mis la main: «Elle est composée et prête, il ne reste qu'à y ajouter les vers.» Ayant les choses et la matière disposée en l'âme, il mettait en peu de compte le demeurant. Depuis que Ronsard et Du Bellay ont donné crédit à notre poésie française, je ne vois si petit apprenti qui n'enfle des mots, qui ne range les cadences à peu près comme eux. «*Plus sonat quam valet.*» Pour le vulgaire, il ne fut jamais tant de poètes. Mais, comme il leur a été bien aisé de représenter leurs rythmes, ils demeurent bien aussi court à imiter les riches descriptions de l'un et les délicates inventions de l'autre.

Voire mais, que fera-t-il si on le presse de la subtilité sophistique de quelque syllogisme: «le jambon fait boire, le boire désaltère, par quoi le jambon désaltère.»? Qu'il s'en moque. Il est plus subtil de s'en moquer que d'y répondre.

Qu'il emprunte d'Aristippus cette plaisante contrefinesse: «Pourquoi le délierai-je, puisque, tout lié, il m'empêche?» Quelqu'un proposait contre Cléanthes des finesses dialectiques, à qui Chrysippus dit: «Joue-toi de ces battelages avec les enfants, et ne détourne à cela les pensées sérieuses d'un homme d'âge.» Si ces sottises arguties, «*contorta et aculeata sophismata*», lui doivent persuader une mensonge, cela est dangereux; mais si elles demeurent sans effet et ne l'émeuvent qu'à rire, je ne vois pas pourquoi il s'en doive donner garde. Il en est de si sots, qui se détournent de leur voie un quart de lieue pour courir

1. « Αφαιρέστε τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ μέτρο, ἀλλάξτε τὴ σειρά τῶν λέξεων θὰ ξαναβρεῖτε τὸν ποιητὴ στὰ σκορπισμένα του μέλη. » (Ὀράτιος, Σάτιρες, I, 4, 58.)

2. Δὲ θὰ πάψει γιὰ τοῦτο νὰ εἶναι ποιητής.

3. Εἶχε ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ εἶχε ἔτοιμη μιὰ κωμωδία.

4. Τὰ μέτρα, τοὺς στίχους, τὴ μορφή.

5. « Περισσότερος ἤχος παρὰ νόημα. » (Σενέκας, Ἐπιστ., 40.)

6. Τοῦ Ρονσάρ καὶ τοῦ Du Bellay.

*Tempora certa modosque, et quod prius ordine verbum est,
Posterius facias, præponens ultima primis,
Invenias etiam disjecti membra poetæ¹,*

δὲ θὰ διαψεῦσει γιὰ τοῦτο τὸν ἑαυτό του⁷ ἀκόμα καὶ τὰ κομμάτια του θὰ εἶναι ὠραῖα. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποκρίθηκε ὁ Μένανδρος καθὼς τὸν μάλωναν, πὺ ζύγωνε ἡ μέρα ὅπου εἶχε ὑποσχεθεῖ μιὰ κωμῳδία⁸, κι ἐκεῖνος δὲν εἶχε γράψει ἀκόμα οὔτε μιὰ ἀράδα τῆς: « Εἶναι φτιαγμένη καὶ ἔτοιμη, δὲ μένει παρὰ νὰ προσθέσω τοὺς στίχους. » Ἐχοντας τὰ πράματα καὶ τὸ ὑλικὸ στὴν ψυχὴ του, τὰ ἐπίλοιπα⁹ τὰ σκάρωνε γλήγορα. Ἀφότου ὁ Ρονσάρ καὶ ὁ Du Bellay ἔδωσαν κύρος στὴ γαλλικὴ μας ποίηση, δὲ βλέπω σχολιαρόπουλο πὺ νὰ μὴ φουσκώνει λέξεις, πὺ νὰ μὴν ἀραδιάζει ρυθμικὲς φράσεις σχεδὸν σὰν ἐκείνους. « *Plus sonat quam valet.* »¹⁰ Οἱ ἀνίδεοι πιστεύουν ὅτι ποτὲ δὲν εἶχαμε τόσους ποιητῆς. Ἐνῶ ὅμως [ὅλοι αὐτοὶ οἱ ποιητῆς] μιμήθησαν πολὺ εὐκόλα τὶς ρίμες τους¹⁰, δὲν κατάφεραν νὰ μιμηθοῦν τὶς πλούσιες περιγραφῆς τοῦ ἑνὸς καὶ τὶς ντελικάτες σκέψεις τοῦ ἄλλου.

Ἵραῖα, τί θὰ κάνει ὅμως¹ ἂν τὸν ζορίσουν ν' ἀπαντήσῃ σὲ κανένα λεπτεπίλεπτο συλλογισμό: « τὸ ζαμπόνι σὲ κάνει νὰ πίνεις, ὅταν πίνεις ξεδιψᾶς, ἄρα τὸ ζαμπόνι ξεδιψᾷ »; Ν' ἀδιαφορήσῃ. Εἶναι πιὸ ἔξυπνο ν' ἀδιαφορεῖς παρὰ ν' ἀπαντᾶς.

Ἵς δανειστεῖ ἀπὸ τὸν Ἰστίππο⁸ τὸ νόστιμο αὐτὸ ἀντισόφισμα: « Γιατί νὰ τὸν λύσω, ἀφοῦ, κι ἔτσι γερὰ δεμένος, μὲ ἐνοχλεῖ; » Κάποιος γύρευε ἀπὸ τὸν Κλεάνθη ν' ἀπαντήσῃ σὲ διαλεκτικὲς σοφιστεῖες⁹ καὶ ὁ Χρῦσιππος⁹ τοῦ εἶπε: « Κάνε αὐτῆς τὶς ταχυδακτυλουργίες μὲ τὰ παιδιά, καὶ μὴ θέλεις νὰ χάνει μὲ δαῦτα τὴν ὥρα του ἑνασ ὠρίμος ἄντρας. » Ἵν αὐτῆς οἱ ἀνόητες λεπτολογίες, « *contorta et aculeata sophismata*¹⁰ », τοῦ βάλουν στὸ νοῦ μιὰ ἰδέα λαθεμένη, αὐτὸ εἶναι ἐπικίνδυνο¹ ἂν ὅμως δὲ φέρουν κανένα ἀποτέλεσμα, καὶ δὲν τὸν κάνουν παρὰ νὰ γελᾷ, δὲ βλέπω γιατί πρέπει νὰ προφυλάγεται ἀπὸ δαῦτες. Ἵπάρχουν ἄνθρωποι τόσο μωροί, ὥστε φεύγουν ἀπὸ τὸ δρόμο τους ἑνα τέταρτο τῆς λεύγας γιὰ νὰ κυνηγήσουν μιὰ ὁμορφη

7. Ὁ μαθητῆς μας.

8. Ὁ γνωστὸς φιλόσοφος, ὁ σύγχρονος τοῦ Σωκράτη καὶ ἰδρυτῆς τῆς λεγόμενης Κυρηναϊκῆς Σχολῆς. Δίδασκε ὅτι σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ὅτι κάθε πράξη πὺ δίνει ἡδονὴ εἶναι ἀγαθὴ.

9. Στωικὸς φιλόσοφος, μαθητῆς τοῦ Κλεάνθη.

10. « Τὰ στριφτερὰ καὶ ἀγκαθερὰ αὐτὰ σοφίσματα. » (Κικέρων, *Acad.*, II, 24.)

après un beau mot ; « *aut qui non verba rebus aptant, sed res extrinsecus arcessunt, quibus verba convenient* ». Et l'autre : « *Sunt qui alicujus verbi decore placentis vocentur ad id quod non proposuerant scribere.* » Jé tords bien plus volontiers une bonne sentence pour la coudre sur moi, que je ne tords mon fil pour l'aller quérir. Au rebours c'est aux paroles à servir et à suivre, et que le gascon y arrive, si le français n'y peut aller. Je veux que les choses surmontent, et qu'elles remplissent de façon l'imagination de celui qui écoute, qu'il n'ait aucune souvenance des mots. Le parler que j'aime, c'est un parler simple et naïf, tel sur le papier qu'à la bouche ; un parler succulent et nerveux, court et serré, non tant délicat et peigné comme véhément et brusque :

Hæc demum sapiet dictio, quæ feriet,

plutôt difficile qu'ennuyeux, éloigné d'affectation, dérégulé, décousu et hardi : chaque lopin y fasse son corps ; non pédantesque, non fratesque, non plaideresque, mais plutôt soldatesque, comme Suétone appelle celui de Julius César ; et si ne sens pas bien pour quoi il l'en appelle.

J'ai volontiers imité cette débauche qui se voit en notre jeunesse, au port de leurs vêtements : un manteau en écharpe, la cape sur une épaule, un bas mal tendu, qui représente une fierté dédaigneuse de ces parements étrangers, et nonchalante de l'art. Mais je la trouve encore mieux employée en la forme du parler. Toute affectation, nommément en la gaîté et liberté française, est mésavenante au courtisan. Et, en une monarchie, tout gentilhomme doit être dressé à la façon d'un courtisan. Par quoi nous faisons bien de gauchir un peu sur le naïf et méprisant.

Je n'aime point de tissure où les liaisons et les coutures paraissent,

1. « Ἡ πού δὲ διαλέγουν τις λέξεις γιὰ τὰ πράματα, ἀλλὰ πού πᾶνε νὰ ζητήσουν, ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα, πράματα στὰ ὅποια νὰ μποροῦν νὰ ταιριάξουν οἱ λέξεις. » (Κοϊντιλιανός, *Institutiones oratoriae*, VIII, 3.)

2. « Ὑπάρχουν μερικοὶ πού, γιὰ νὰ μὴ χάσουν μιὰ λέξη πού τοὺς ἀρέσει, καταπιάνονται μ' ἓνα θέμα πού δὲ σκόπευαν νὰ τὸ πραγματευθοῦν. » (Σενέκας, *Ἐπιστ.*, 59.)

3. Τῆ σειρὰ τοῦ λόγου μου.

4. Πολὺ πιὸ βολικὸ μοῦρχεται ν'ἀρμολογήσω ἔτσι τὸ λόγο μου ὥστε νὰ ρθεῖ καὶ νὰ μπεῖ στὴ συρμὴ του ἀβίαστα, σὰ νᾶναι δικό μου, ἓνα ξένο γνωμικό, παρὰ νὰ τὸν

φράση: « *aut qui non verba rebus aptant, sed res extrinsecus arcessunt, quibus verba conveniant* »⁵. Καὶ ὁ ἄλλος: « *Sunt qui alicujus verbi decore placentis vocentur ad id quod non proposuerant scribere.* »⁶ Πολὺ πιὸ εὐχαρίστως στρίβω ἓνα ὠραῖο γνωμικὸ γιὰ νὰ τὸ ράψω ἀπάνω μου, παρὰ νὰ στρίψω τὸν εἰρημὸ μου⁷ γιὰ νὰ πάω νὰ τὸ γυρέψω⁴. Τὸ ἀντίθετο, τῶν λέξεων δουλειὰ εἶναι νὰ ὑποτάζονται καὶ ν' ἀκολουθοῦν, καὶ ἄς τὸ καταφέρουν τὰ γασκωνικά, ἂν τὰ φραντσέζικα δὲν πᾶνε. Θέλω τὰ πράματα νὰ ἐπιβάλλονται, καὶ νὰ γεμίζουν ἔτσι τὸ πνεῦμα ἐκείνου ποὺ ἀκούει, ὥστε νὰ μὴ θυμᾶται καθόλου τὶς λέξεις. Ἡ γλῶσσα ποὺ ἀγαπῶ, εἶναι μιὰ γλῶσσα σκέτη καὶ ἀπροσποίητη, τέτοια στὸ χαρτὶ καθὼς εἶναι καὶ στὸ στόμα· μιὰ γλῶσσα ζουμερή καὶ ἀδριά, σύνταμη καὶ σφιγμένη, ὄχι τόσο ντελικάτη καὶ χτενισμένη ὅσο ὀρμητικὴ καὶ κοφτὴ:

*Hæc demum sapiet dictio, quæ feriet*⁵,

μᾶλλον δυσκολονόητη παρὰ ἀνιαρὴ, μακριὰ ἀπὸ καμώματα, ἀκανόνιστη, ξέ-
ραφη καὶ τολμηρὴ· κάθε κομμάτι νὰ πιάνει τόπο· ὄχι δασκάλικη, ὄχι καλο-
γερίστικη, ὄχι δικηγορίστικη, ἀλλὰ μᾶλλον στρατιωτικὴ, καθὼς ὁ Σουετώ-
νιος ὀνομάζει τὴ γλῶσσα τοῦ Ἰούλιου Καίσαρα· καὶ δὲν καλοκαταλαβαίνω
γιὰ ποιό λόγο τὴν ὀνομάζει ἔτσι.

Εὐχαρίστως μιμήθηκα τὴν ἀναμελιὰ ποὺ δείχνουν οἱ νέοι μας στὸν τρόπο
ποὺ φοροῦνε τὰ ροῦχα τους: ἓνας μανδύας ριχτὸς πίσω στὴν πλάτη, μιὰ
κάπα [ριγμένη] πάνω στὸν ὄμο, μιὰ κάλτσα κακοτεντωμένη, ποὺ δείχνει μιὰ
περήφανη περιφρόνηση γι' αὐτὰ τὰ ξένα στολίδια καὶ ἀδιαφορία γιὰ τὴν τέχνη⁶.
Τὴ βρίσκω ὅμως ἀκόμα περισσότερο ταιριαχτὴ στὴ γλῶσσα⁷. Κάθε προσ-
ποίησις, προπάντων γι' ἀνθρώπους εὐθυμούς καὶ ἐλεύθερους σὰν τοὺς Γάλ-
λους, δὲν εἶναι πράμα ταιριαχτὸ γιὰ ἓναν αὐλικό. Καὶ σὲ μιὰ μοναρχία, κάθε
εὐγενὴς πρέπει ν' ἄχει στὸ φέρσιμό του γιὰ πρότυπο τὸν αὐλικό. Γιὰ τοῦτο
καλὰ θὰ κάνουμε νὰ κλίνουμε λιγάκι πρὸς τὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἀνέμελο.

Δὲν ἀγαπῶ τὰ ὑφάδια ὅπου φαίνονται οἱ ραφές καὶ οἱ ἐνώσεις, ἀκρι-

τραβήξω κατὰ δῶ καὶ κατὰ κεῖ ἔτσι, ποὺ τέλος ν' ἄρθει καὶ νὰ κολλήσει κάπου τὸ
γνωμικό.

5. « Ἡ φράση, ἂν ξαφνίζει, θ' ἀρέσει. » (Ἐπιτάφιος τοῦ Λουκανοῦ, ἀναφερόμενος
στὴ Λατινικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Φαβρικίου, II, 10.)

6. Γιὰ τὸ κομψὸ ντύσιμο.

7. Στὸ γράψιμο, στὸ ὕφος.

tout ainsi qu'en un beau corps il ne faut qu'on y puisse compter les os et les veines. « *Quæ veritati operam dat oratio, incomposita sit et simplex.* »

« *Quis accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui?* »

L'éloquence fait injure aux choses, qui nous détourne à soi.

Comme aux accoutrements c'est pusillanimité de se vouloir marquer par quelque façon particulière et inusitée: de même, au langage, la recherche des phrases nouvelles et de mots peu connus vient d'une ambition puérile et pédantesque. Puissé-je ne me servir que de ceux qui servent aux halles à Paris! Aristophanes le grammairien n'y entendait rien, de reprendre en Epicurus la simplicité de ses mots et la fin de son art oratoire, qui était perspicuité de langage seulement. L'imitation du parler, par sa facilité, suit incontinent tout un peuple; l'imitation du juger, de l'inventer ne va pas si vite. La plupart des lecteurs, pour avoir trouvé une pareille robe, pensent très faussement tenir un pareil corps.

La force et les nerfs ne s'empruntent point; les atours et le manteau s'emprunte.

La plupart de ceux qui me hantent parlent de même les *Essais*; mais je ne sais s'ils pensent de même.

Les Athéniens (dit Platon) ont pour leur part le soin de l'abondance et élégance du parler; les Lacédémoniens, de la brièveté, et ceux de Crète, de la fécondité des conceptions plus que du langage: ceux-ci sont les meilleurs. Zénon disait qu'il avait deux sortes de disciples: les uns, qu'il nommait *φιλόλογους*, curieux d'apprendre les choses, qui étaient ses mignons; les autres, *λογοφίλους*, qui n'avaient soin que du langage. Ce n'est pas à dire que ce ne soit une belle et bonne chose que le bien dire, mais non pas si bonne qu'on la fait; et suis dépit de quoi notre vie s'embesogne toute à cela. Je voudrais

1. « Ὁ λόγος πού δὲν ὑπηρετεῖ παρὰ μόνο τὴν ἀλήθεια, πρέπει νὰ εἶναι ἀπλὸς καὶ ἀπροσποίητος. » (Σενέκας, Ἐπιστ., 40.)

2. « Ποιὸς μιλεῖ περίτεχνα, ἂν ὄχι αὐτὸς πού θέλει νὰ μιλά ἐπιτηδευμένα; » (Σενέκας, Ἐπιστ., 75.)

3. Ἀλεξανδρινὸς γραμματικὸς (2^{ος} αἰώνας π.Χ.). Ἡ κριτικὴ τῶν ὁμηρικῶν κειμένων τοῦ ὀφείλει πολλά.

4. Τὸ βασικὸ ἀντικείμενο.

βῶς ὅπως καὶ σ' ἓνα ὠραῖο σῶμα δὲν πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ μετρήσει κανεὶς τὰ κόκαλα καὶ τὶς φλέβες. «*Quæ veritati operam dat oratio, incomposita sit et simplex.*»⁵

«*Quis accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui?*»⁶

Ἡ ρητορία ζημιώνει τὰ πράγματα, γιατί μᾶς τραβᾶ κατὰ κείνη.

Ὅπως στὸ ντύσιμο εἶναι μικρομυαλιὰ τὸ νὰ θέλει κανεὶς νὰ τραβήξει τὴν προσοχὴ μὲ φορέματα ἰδιόρρυθμα καὶ ἀσυνήθιστα, τὸ ἴδιο, στὴ γλώσσα, τὸ νὰ ζητᾶ κανεὶς φράσεις νεότερες καὶ λέξεις ὄχι γνωστές, δείχνει μιὰ φιλοδοξία παιδιάστικη καὶ σχολαστική. Ἄμποτε νὰ μὴ μεταχειρίζομαι παρὰ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀγορὰ τοῦ Παρισιοῦ! Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Γραμματικός⁷ δὲν ἤξερε τί ἔλεγε, ὅταν κατηγοροῦσε τὸν Ἐπίκουρο γιὰ τὰ ἀπλὰ λόγια του καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ⁸ τῆς ρητορικῆς τέχνης του, ποὺ δὲν ἦτανε παρὰ μόνο ὁ σαφὴς λόγος. Ὁ λάκερος λαὸς μπορεῖ νὰ μιμηθεῖ τὴ γλώσσα⁹, γιατί εἶναι εὐκόλο: ἡ μίμηση τῆς κρίσης, τῆς σκέψης δὲν πάει τόσο γλήγορα. Οἱ περισσότεροὶ ἀναγνώστες, ἐπειδὴ βρῆκαν ἓνα ὅμοιο φόρεμα¹⁰, νομίζουν πολὺ λαθεμένα ὅτι κρατοῦν καὶ ἓνα ὅμοιο σῶμα¹.

Δὲ μπορεῖ νὰ δανειστεῖ κανεὶς τὴ δύναμη καὶ τὰ νεῦρα· τὰ στολίδια καὶ τὰ φορέματα μπορεῖ νὰ δανειστεῖ.

Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ κείνους ποὺ μὲ συναναστρέφονται μιλοῦν ὅπως τὰ Δοκίμια⁸ δὲν ξέρω ὅμως καὶ ἂν σκέφτονται ὅμοια.

Οἱ Ἀθηναῖοι (λέει ὁ Πλάτωνας) ξεχωρίζουν γιὰ τὴ φροντίδα τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς κομψότητος τοῦ λόγου· οἱ Λακεδαιμόνιοι γιὰ τὴ συντομία, καὶ οἱ Κρητικοὶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν ἰδεῶν περισσότερο παρὰ τοῦ λόγου: αὐτοὶ εἶναι οἱ καλύτεροὶ⁹. Ὁ Ζήνωνας ἔλεγε ὅτι εἶχε δυὸ λογιῶ μαθητές: ἐκείνους ποὺ τοὺς ὀνόμαζε φιλολόγους¹⁰, ποὺ ἤθελαν νὰ μάθουν τὰ πράγματα καὶ ἦσαν οἱ ἀγαπημένοι του· καὶ τοὺς λογοφίλους¹⁰, ποὺ δὲ νοιάζονταν παρὰ μόνο γιὰ τὴ γλώσσα. Δὲ θέλω βέβαια νὰ πῶ ὅτι τὸ νὰ μιλᾶ κανεὶς ὁμορφα δὲν εἶναι ἓνα ὠραῖο καὶ καλὸ πράγμα· ὄχι ὅμως καὶ τόσο καλὸ ὅσο τὸ παρουσιάζουν· καὶ φουρκίζομαι ποὺ ἡ ζωὴ μας ἀφιερώνεται ὀλάκερη σ' αὐτό. Θὰ ἤθελα

5. Ὅρισμένους φραστικούς τρόπους.

6. Γλώσσα, τρόπους φραστικούς.

7. Σκέψη, ιδέες, περιεχόμενο.

8. Στὴ γλώσσα ποὺ εἶναι γραμμένα τὰ Δοκίμια τοῦ Montaigne.

9. Παραλλαγή: οἱ δικοί μου, αὐτοὶ ποὺ ἐγὼ προτιμῶ.

10. Ἡ λέξη ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

premièrement bien savoir ma langue, et celle de mes voisins où j'ai plus ordinaire commerce. C'est un bel et grand agencement sans doute que le grec et latin, mais on l'achète trop cher. Je dirai ici une façon d'en avoir meilleur marché que de coutume, qui a été essayée en moi-même. S'en servira qui voudra.

Feu mon père, ayant fait toutes les recherches qu'un homme peut faire, parmi les gens savants et d'entendement, d'une forme d'institution exquise, fut avisé de cet inconvénient qui était en usage; et lui disait-on que cette longueur que nous mettions à apprendre les langues, qui ne leur coûtaient rien, est la seule cause pour quoi nous ne pouvions arriver à la grandeur d'âme et de connaissance des anciens Grecs et Romains. Je ne crois pas que ce en soit la seule cause. Tant y a que l'expédient que mon père y trouva, ce fut que, en nourrice et avant le premier dénouement de ma langue, il me donna en charge à un Allemand, qui depuis est mort fameux médecin en France, du tout ignorant de notre langue, et très bien versé en la latine. Cettui-ci, qu'il avait fait venir exprès, et qui était bien chèrement gagé, m'avait continuellement entre les bras. Il en eut aussi avec lui deux autres moindres en savoir, pour me suivre et soulager le premier. Ceux-ci ne m'entretenaient d'autre langue que latine. Quant au reste de sa maison, c'était une règle inviolable que ni lui-même, ni ma mère, ni valet, ni chambrière, ne parlaient en ma compagnie qu'autant de mots de latin que chacun avait appris pour jargonner avec moi. C'est merveille du fruit que chacun y fit. Mon père et ma mère y apprirent assez de latin pour l'entendre, et en acquirent à suffisance pour s'en servir à la nécessité, comme firent aussi les autres domestiques qui étaient plus attachés à mon service. Somme, nous nous latinisâmes tant qu'il en regorgea jusques à nos villages tout autour, où il y a encore, et ont pris pied par l'usage plusieurs appellations latines d'artisans et d'outils. Quant à moi, j'avais plus de six ans avant que j'entendisse non plus de français ou de périgordin que d'arabesque. Et, sans art, sans livre, sans

1. Το ρῆμα τῶχει στὸν παρατατικὸ ὁ Montaigne. Ὡστόσο, σωστὸ θάτανε νὰ μπεῖ στὸν ἐνεστώτα, γιατί καὶ τότε πὺν ἔγραφε, πάλιν οἱ γάλλοι μαθητὲς μάθαιναν ἑλληνικά καὶ λατινικά καὶ ξόδευαν πολὺν καιρὸ γιὰ νὰ τὰ μάθουν.

2. Στὸς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους.

πρῶτα-πρῶτα νὰ ξέρω καλὰ τὴ γλώσσα μου, καὶ τὴ γλώσσα τῶν γειτόνων μου μὲ τοὺς ὁποίους ἔχω τὸ περισσότερο δῶσε-πάρε. Εἶναι δίχως ἄλλο ὠραῖο καὶ μεγάλο στολίδι τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ λατινικά, ἀλλὰ τὸ ἀγοράζουμε πάρα πολὺ ἀκριβὰ. Θὰ πῶ ἐδῶ ἕναν τρόπο νὰ τὸ ἀποχτᾶ κανεὶς φτηνότερα παρ' ὅ,τι συνήθως, πὺ δοκιμάστηκε σ' ἐμένα τὸν ἴδιον. Ἄς τὸν χρησιμοποιήσῃ ὅποιος θέλει.

Ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας μου, ἔχοντας κάμει ὅλες τὶς ἀναζητήσεις πὺ μπορεῖ κανένας νὰ κάμει ἀνάμεσα στοὺς σοφοὺς καὶ γνωστικούς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ βρεῖ ἕναν ἄριστο τρόπο παιδείας, ἔμαθε τὸ μειονέκτημα αὐτὸ πὺ εἶχε ἡ παιδεία μας καὶ τοῦ ἔλεγαν ὅτι ὁ πολὺς καιρὸς πὺ ξοδεύαμε ἡ γιὰ νὰ μάθουμε τὶς γλώσσες πὺ σ' ἐκείνους³ δὲ στοίχιζε τίποτε⁴ γιὰ νὰ τὶς μάθουν, εἶναι τὸ μόνο αἶτιο πὺ δὲ μπορούμε νὰ φτάσουμε στὸ μεγαλεῖο τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων. Δὲ νομίζω ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ μόνη αἰτία. Πάντως ὁ τρόπος πὺ ὁ πατέρας μου βρῆκε ἦταν ὅτι, ἐνῶ ἀκόμα βύζαινα, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ πρῶτο λύσιμο τῆς γλώσσας μου, μ' ἐμπιστεύθηκε σ' ἕνα Γερμανό, πὺ ἀργότερα πέθανε διάσημος γιατρός στὴ Γαλλία, ὁ ὁποῖος δὲν ἤξερε καθόλου τὴ γλώσσα μας καὶ ἤξερε πολὺ καλὰ τὰ λατινικά. Ὁ Γερμανὸς αὐτός, πὺ τὸν εἶχε ἐπίτηδες φέρει καὶ πὺ τὸν πλήρωνε ἀδρότατα, μὲ εἶχε ἀδιάκοπα στὰ χέρια του. Ἦσαν μαζί του καὶ δύο ἄλλοι μὲ λιγότερες γνώσεις, γιὰ νὰ μὲ παρακολουθοῦν καὶ νὰ ξεκουράζον τὸν πρῶτο. Αὐτοὶ δὲν μοῦ μιλοῦσαν σὲ ἄλλη γλώσσα παρὰ στὰ λατινικά. Ὅσο γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους τοῦ σπιτιοῦ του⁴, ἦτανε νόμος ἀπαράβατος ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε ἡ μητέρα μου, οὔτε ὑπηρέτης, οὔτε καμαριέρα, δὲ μιλοῦσαν ὅταν ἦσαν μαζί μου παρὰ [χρησιμοποιώντας] ὅσες λέξεις λατινικὲς εἶχε μάθει ὁ καθένας τους γιὰ νὰ κουβεντιάζει μαζί μου. Εἶναι θαυμαστὸ τὸ πόσο ὠφελήθηκαν ὅλοι ἀπὸ τοῦτο. Ὁ πατέρας μου, καὶ ἡ μητέρα μου ἔμαθαν κάμποσα λατινικά, ἀρκετὰ γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνουν, καὶ τόσα ὥστε νὰ μπορούν νὰ τὰ μεταχειρίζονται στὴν ἀνάγκη, ὅπως ἐπίσης ἔμαθαν καὶ οἱ ἄλλοι ὑπηρέτες πὺ ἦσαν περισσότερο προσκολλημένοι στὴν ὑπηρεσία μου. Κοντολογῆς, λατινοποιηθήκαμε τόσο, ὥστε ξεχείλισαν τὰ λατινικά ἴσαμε τὰ χωριά μας ἕνα γύρο, ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ ρίζωσαν μὲ τὴ συνήθεια πολλὲς λατινικὲς ὀνομασίες τεχνιτῶν καὶ σύνεργων. Ὅσο γιὰ μένα, εἶχα περάσει τὰ ἔξι, πὺ δὲν καταλάβαινα περισσότερο τὰ γαλλικά ἢ τὰ περιγκουρντίνικα ἀπ' ὅσο τὰ ἀράπικα. Καὶ χωρὶς τέχνη, χωρὶς βιβλίο, χωρὶς γραμμα-

3. Κανένα χάσιμο χρόνου.

4. Τοῦ σπιτιοῦ τοῦ πατέρα τοῦ Montaigne.

grammaire ou précepte, sans fouet et sans larmes, j'avais appris du latin, tout aussi pur que mon maître d'école le savait : car je ne le pouvais avoir mêlé ni altéré. Si, par essai, on me voulait donner un thème, à la mode des collèges, on le donne aux autres en français; mais à moi il me le fallait donner en mauvais latin, pour le tourner en bon. Et Nicolas Grouchy, qui a écrit *De Comitibus Romanorum*, Guillaume Guérente, qui a commenté Aristote, George Buchanan, ce grand poète écossais, Marc-Antoine Muret, que la France et l'Italie reconnaît pour le meilleur orateur du temps, mes précepteurs domestiques, m'ont dit souvent que j'avais ce langage, en mon enfance, si prêt et si à main, qu'ils craignaient à m'accoster. Buchanan, que je vis depuis à la suite de feu Monsieur le Maréchal de Brissac, me dit qu'il était après à écrire de l'institution des enfants, et qu'il prenait l'exemplaire de là mienné: car il avait lors en charge ce Comte de Brissac que nous avons vu depuis si valeureux et si brave.

Quant au grec, duquel je n'ai quasi du tout point d'intelligence, mon père desseigna me le faire apprendre par art, mais d'une voie nouvelle, par forme d'ébat et d'exercice. Nous pelotions nos déclinaisons à la manière de ceux qui, par certains jeux de tablier, apprennent l'Arithmétique et la Géométrie. Car, entre autres choses, il avait été conseillé de me faire goûter la science et le devoir par une volonté non forcée et de mon propre désir, et d'élever mon âme en toute douceur et liberté, sans rigueur et contrainte. Je dis jusques à

1. Έλληνιστής και φιλόσοφος (1520-72). Δίδαξε στη Γαλλία και στην Πορτογαλία.

2. Έγραψε και λατινικές τραγωδίες. (Radouant.)

3. Buchanan (1506-1582). Έγραψε λατινικές τραγωδίες, πολύ φημισμένες στον καιρό του, και μία *Ιστορία της Σκωτίας*. Δίδαξε στο κολλέγιο της Γουιέννης, όπου φοίτησε ο Montaigne (βλ. παρακάτω).

4. Ο Μ.-Α. Muret (1526-1585) ήταν ένας απ' τους πιο διάσημους λατινιστές του καιρού του και δίδαξε σε διάφορες πόλεις της Γαλλίας και της Ιταλίας. Έφησε πολλά έργα λατινικά και Σχόλια σε λατινικούς συγγραφείς. Ο Scaliger έλεγε για τον Muret: « Μετά τον Κικέρωνα, κανένας δε μιλά τόσο καλά τα λατινικά όσο ο Muret. »

5. Το ρήμα στον ένικό, γιατί συμφωνεί με το τελευταίο από τα υποκείμενα. Συντακτικό σχήμα στερεότυπο στον Montaigne.

6. Τα λατινικά.

7. Να μετρηθούν μαζί μου στα λατινικά.

8. Charles de Cossé, κόμης του Brissac (1505-63), ένας από τους διασημό-

τικὴ ἢ κανόνες, χωρὶς βούρδουλα καὶ χωρὶς κλάματα, εἶχα μάθει τὰ λατινικὰ ὅσο τέλεια τὰ ἤξερε ὁ δάσκαλός μου: γιατί δὲ μοῦ τὰδιναν οὔτε ἀνακατωμένα οὔτε χαλασμένα. Ἄν, γιὰ ἄσκηση, ἤθελαν νὰ μοῦ δώσουν ἓνα θέμα, ὅπως τὸ συνηθίζουν στὰ κολλέγια, στοὺς ἄλλους τὸ δίνουν γαλλικά· ἐμένα ὅμως ἔπρεπε νὰ μοῦ τὸ δώσουν σὲ κακὰ λατινικά γιὰ νὰ τὸ μετατρέψω σὲ καλά. Καὶ ὁ Νικόλας Grouchey⁷, πού ἔγραψε τὸ *De Comitibus Romanorum*, ὁ Γουλιέλμος Guérente, πού σχολίασε τὸν Ἀριστοτέλη⁸, ὁ Τζωρτζ Μπάκαναν, ὁ μεγάλος σκότος ποιητής⁹, ὁ Μάρκος Ἀντώνιος Muret⁴, πού ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἰταλία τὸν ἀναγνωρίζει⁵ σὰν τὸν καλύτερο ρήτορα τῆς ἐποχῆς μας, οἱ ἰδιαίτεροι δάσκαλοί μου, συχνὰ μοῦ εἶπαν ὅτι στὰ παιδικὰ χρόνια μου εἶχα τόσο πρόχειρη καὶ τόσο στὸ χέρι μου τὴ γλώσσα αὐτή⁶, ὥστε φοβόντανε νὰ με πλησιάσουν⁷. Ὁ Μπάκαναν, πού τὸν εἶδα ἀργότερα στὴν ἀκολουθία τοῦ μακαρίτη Στρατάρχη ντὲ Μπρισσάκ⁸, μοῦ εἶπε ὅτι σκόπευε νὰ γράψει γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, καὶ ὅτι γιὰ πρότυπο ἔπαιρνε τὴ δική μου: γιατί εἶχε ἐπιφορτιστεῖ τότε μὲ τὴν παιδεία ἐκείνου τοῦ Κόμητος ντὲ Μπρισσάκ, πού δείχτηκε ἔπειτα ἄντρας τόσο γενναῖος καὶ ἄξιος.

Ὅσο γιὰ τὰ ἑλληνικά, πού δὲν τὰ γνωρίζω καθόλου σχεδόν, ὁ πατέρας μου σκέφτηκε νὰ μοῦ τὰ μάθει μὲ θεωρητικὴ διδασκαλία⁹, ἀλλὰ μὲ νέο τρόπο, σὰν εἶδος παιχνίδι κι ἀγώνισμα. Ποδοσφαιρίζαμε¹⁰ τὶς κλίσεις τῶν ἑλληνικῶν μας¹¹, ὅπως ἐκεῖνοι πού, μὲ ὀρισμένα παιχνίδια τῆς τάβλας, μαθαίνουν τὴν Ἀριθμητικὴ καὶ τὴ Γεωμετρία. Γιατί, ἔξον ἀπ' ἄλλα, τὸν εἶχαν συμβουλέψει νὰ μοῦ μάθει τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸ καθῆκον¹² μὲ θέληση ὄχι ζορισμένη καὶ μὲ δική μου ἐπιθυμία, καὶ ν' ἀναθρέψει τὴν ψυχὴ μου ὅσο γίνεται πιὸ ἀπαλὰ καὶ ἐλεύθερα, χωρὶς αὐστηρότητα καὶ πίεση. Καὶ αὐτὸ [τὸ

τερους στρατηγούς τοῦ 16ου αἰώνα. Τὰ πιὸ ἐνδοξα κατορθώματά του ἦταν ἡ κατάκτηση τοῦ Πεδεμοντίου (1552) καὶ τὸ ξαναπάρισμο τῆς Χάβρης.

9. «Μὲ τέχνη», λέει ὁ Montaigne, δηλαδή ὄχι φυσικά, κουβεντιαστά, χωρὶς γραμματικὲς καὶ συντακτικά, ὅπως εἶχε μάθει τὰ λατινικά.

10. Nous pelotions. Πετούσαμε τὶς κλίσεις ὁ ἓνας στὸν ἄλλον ὅπως πετοῦσαν τὴν pelote, τὴ μπάλα, ἐκεῖνοι πού ἔπαιζαν τὸ ὁμώνυμο παιχνίδι, παραλλαγή τοῦ jeu de raume. Ἐπειδὴ ἤθελα ν' ἀποδώσω τὸ ρῆμα pelotions μὲ ρῆμα, ἔφτιασα ἓνα ἀπὸ τὸ γνῶριμό μας ποδόσφαιρο, γιατί τὸ jeu de raume δὲν παίχτηκε ποτὲ στὴν Ἑλλάδα, ἄρα οὔτε καὶ ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ λέξη ἑλληνικὴ. Πάντως, τὸ «ποδοσφαιρίζαμε» εἶναι μέσα στὴν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ — παιχνιδιοῦ μὲ μπάλα — πού θέλησε νὰ ἐκφράσει ὁ Montaigne.

11. «Τὶς κλίσεις μας» λέει ἀπλῶς ὁ Montaigne.

12. Τὰ ὅσα ἀνάγονται στὸν κύκλο τῆς γνώσης καὶ τῆς συμπεριφορᾶς, τῆς πράξης.

telle superstition que, parce que aucuns tiennent que cela trouble la cervelle tendre des enfants de les éveiller le matin en sursaut et de les arracher du sommeil (auquel ils sont plongés beaucoup plus que nous ne sommes) tout à coup et par violence, il me faisait éveiller par le son de quelque instrument ; et ne fus jamais sans homme qui m'en servît.

Cet exemple suffira pour en juger le reste, et pour recommander aussi et la prudence et l'affection d'un si bon père, auquel il ne se faut nullement prendre, s'il n'a recueilli aucuns fruits répondant à une si exquise culture. Deux choses en furent cause : le champ stérile et incommode ; car, quoique j'eusse la santé ferme et entière, et quand et quand un naturel doux et traitable, j'étais parmi cela si poissant, mol et endormi, qu'on ne me pouvait arracher de l'oisiveté, non pas pour me faire jouer. Ce que je voyais, je le voyais bien, et sous cette complexion lourde, nourrissais des imaginations hardies et des opinions au-dessus de mon âge. L'esprit, je l'avais lent, et qui n'allait qu'autant qu'on le menait ; l'appréhension, tardive ; l'invention, lâche ; et après tout un incroyable défaut de mémoire. De tout cela il n'est pas merveille s'il ne sut rien tirer qui vaille. Secondement, comme ceux que presse un furieux désir de guérison se laissent aller à toute sorte de conseil, le bon homme, ayant extrême peur de faillir en chose qu'il avait tant à cœur, se laissa enfin emporter à l'opinion commune, qui suit toujours ceux qui vont devant, comme les grues, et se rangea à la coutume, n'ayant plus autour de lui ceux qui lui avaient donné ces premières institutions, qu'il avait apportées d'Italie ; et m'envoya, environ mes six ans, au collège de Guyenne, très florissant pour lors, et le meilleur de France. Et là, il n'est possible de rien ajouter au soin qu'il eut, et à me choisir des précepteurs de chambre suffisants, et à toutes les autres circonstances de ma nourriture, en laquelle il réserva plusieurs façons particulières contre l'usage des collèges. Mais tant y a, que c'était toujours collège. Mon latin s'abâtardit incontinent, duquel depuis par désaccoutumance j'ai perdu tout usage. Et ne me servit

1. Βλ. σχετικά σελ. 13 και 14.

2. Ὁ πατέρας του.

3. Βλ. σχετικά σελ. 13 και 14.

4. Ἦτανε στὸ Μπορντώ, καὶ ἀπ' τὰ πιὸ φημισμένα στὸ 16^ο αἰώνα.

ἀκολουθήσει] με τόση προσήλωσι, ὥστε, ἐπειδὴ μερικοὶ πιστεύουν ὅτι ταράζεται τὸ τρυφερὸ μυαλὸ τῶν παιδιῶν ὅταν τὰ ξυπνοῦμε τὸ πρῶν ἀπότομα καὶ τὰ βγάζουμε ἀπ' τὸν ὕπνο (ὅπου εἶναι βουτηγμένα πολὺ περισσότερο παρ' ὅσο ἡμεῖς) βίαια καὶ ξαφνικά, ἔβαζε καὶ με ξυπνοῦσαν με τὸν ἦχο κανενὸς ὄργανου καὶ δὲν ἔμεινα ποτὲ δίχως ἄνθρωπο πού νά μου παρέχει αὐτὴ τὴν ὑπηρεσίαν¹.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο θὰ φτάσει γιὰ νὰ κρίνει κανεὶς καὶ τὰ ὑπόλοιπα, καὶ γιὰ νὰ δείξει ἐπίσης τὴν ἔγνοια καὶ τὴν ἀγάπη ἑνὸς τόσο καλοῦ πατέρα, στὸν ὅποιον δὲν πρέπει νὰ ρίχνει κανεὶς κανένα ἄδικο ἂν δὲν ἔδρεψε κανένα καρπὸ ἀντάξιο μιᾶς τόσο ντελικάτης ἀνατροφῆς. Δυὸ εἶναι οἱ αἰτίες: [πρῶτα,] τὸ στέρφο καὶ ἀκατάλληλο χωράφι· γιὰτὶ, μολονότι ἡ ὑγεία μου ἦτανε γερὴ καὶ ἀκέρια, καὶ εἶχα συγχρόνως καὶ ἕνα φυσικὸ πρᾶο καὶ εὐκολομεταχείριστο, ἦμουν, μαζί μ' αὐτά, τόσο βαρὺς, μαλθακὸς καὶ κοιμισμένος, ὥστε δὲ μποροῦσαν νὰ με τραβήξουν ἀπὸ τὴν τεμπελιά μου οὔτε κὰν γιὰ νὰ με βάλουν νὰ παίξω. Ὅ,τι ἔβλεπα, τὸ ἔβλεπα καλά· καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βαριά αὐτὴ ἰδιοσυγκρασία, ἔθρεφα σκέψεις τολμηρὰς καὶ στοχασμοὺς ἀνώτερους ἀπὸ τὴν ἡλικία μου. Τὸ πνεῦμα μου ἦταν ἀργό, καὶ δὲν περπατοῦσε παρὰ ὅσο τὸ ἔσπρωχναν· ἡ ἀντίληψί μου βραδυκίνητη· ἡ νόησή μου ὀκνή· καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, εἶχα μιὰ ἀπίστευτα ἀδύνατη μνήμη. Ἀπ' ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι παράξενο ἂν δὲ μπόρεσε [ὁ πατέρας μου] νὰ βγάλει τίποτε πού ν' ἀξίζει. Ἐπειτα, ὅπως ἐκεῖνοι πού ἔχουν μιὰ πολὺ σφοδρὴ ἐπιθυμία νὰ γιαντρευτοῦν ἀκολουθοῦν κάθε λογῆς συμβουλή, ὁ καλὸς μου ὁ γέρος², φοβούμενος τρομερὰ μὴν ἀποτύχει σὲ πρᾶμα πού τόσο τὸν ἀπασχολοῦσε, ἄφησε στὸ τέλος καὶ τὸν παράσυρε ἡ κοινὴ γνώμη, πού ἀκολουθεῖ πάντα ὅσους πᾶνε μπροστά, ὅπως οἱ γερανοί, καὶ συμμορφώθηκε με τὴ συνήθεια, μὴν ἔχοντας πιά γύρω του ἐκείνους πού τοῦ εἶχαν δώσει τὶς πρῶτες αὐτὲς ἐκπαιδευτικὰς μεθόδους, πού τὶς εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Ἰταλία³· καὶ μ' ἔστειλε, γύρω στὰ ἕξι μου χρόνια, στὸ κολλέγιο τῆς Γουιέννης⁴, πού βρισκόταν τότε σὲ μεγάλη ἀκμὴ καὶ ἦτανε τὸ καλύτερο τῆς Γαλλίας. Καὶ ἐκεῖ, εἶναι ἀδύνατο νὰ προσθέσει κανεὶς τίποτε στὴν ἔγνοια πού εἶχε καὶ νὰ μου διαλέγει καλοὺς ἐπιμελητὰς⁵ καὶ γιὰ ὅλα τὰ σχετικὰ με τὴν ἀνατροφή μου, γιὰ τὴν ὁποία σοφίστηκε διάφορους ἰδιαίτερους τρόπους, ἀντίθετους με ὅ,τι συνηθίζεται στὰ κολλέγια. Ὅπως δὲ ὅμως, κολλέγιο ἦτανε πάντα. Τὰ λατινικά μου μπασταρδεύτηκαν ἀμέσως, καί, μὴ μιλώντας τα, ξέμαθα ἀπὸ τότε ἐντελῶς νὰ τὰ μιλῶ. Καὶ τὸ μόνο πού μου χρησίμευσε

5. Précepteurs de chambre. Βοηθοὶ δάσκαλοι, στοὺς ὁποίους ἔλεγαν καὶ ξαμάλεγαν οἱ μαθητὰς τὰ μαθήματά τους γιὰ νὰ τὰ μάθουν.

cette mienne nouvelle institution, que de me faire enjamber d'arrivée aux premières classes: car, à treize ans que je sortis du collège, j'avais achevé mon cours (qu'ils appellent), et à la vérité sans aucun fruit que je pusse à présent mettre en compte.

Le premier goût que j'eus aux livres, il me vint du plaisir des fables de la *Métamorphose* d'Ovide. Car, environ l'âge de sept ou huit ans, je me dérobaïs de tout autre plaisir pour les lire; d'autant que cette langue était la mienne maternelle, et que c'était le plus aisé livre que je connusse et le plus accommodé à la faiblesse de mon âge à cause de la matière. Car des *Lancelots du Lac*, des *Amadis*, des *Huons de Bordeaux*, et tel fatras de livres à quoi l'enfance s'amuse, je n'en connaissais pas seulement le nom ni ne fais encore le corps, tant exacte était ma discipline. Je m'en rendais plus nonchalant à l'étude de mes autres leçons prescrites. Là, il me vint singulièrement à propos d'avoir affaire à un homme d'entendement de précepteur, qui sut dextrement conniver à cette mienne débauche et autres pareilles. Car, par là, j'enfilai tout d'un train Vergile en l'*Énéide*, et puis Térence, et puis Plaute, et des comédies italiennes, lurré toujours par la douceur du sujet. S'il eut été si fol de rompre ce train, j'estime que je n'eusse rapporté du collège que la haine des livres, comme fait quasi toute notre noblesse. Il s'y gouverna ingénieusement. Faisant semblant de n'en voir rien, il aiguïsait ma faim, ne me laissant que à la dérobée gourmander ces livres, et me tenant doucement en office pour les autres études de la règle. Car les principales parties que mon père cherchait à ceux à qui il donnait charge de moi, c'était la débonnairété et facilité de complexion. Aussi n'avait la mienne autre vice que langueur et paresse. Le danger n'était pas que je fisse mal, mais que je ne fisse rien. Nul ne pronostiquait que je dusse devenir mauvais, mais inutile. On y prévoyait de la fainéantise, non pas de la malice.

1. « Τῆς Μεταμόρφωσης » γράφει ὁ Montaigne.

2. Τὰ λατινικά.

3. Πεζὸ γαλλικὸ ἱπποτικὸ μυθιστόρημα τοῦ 13^{ου} αἰώνα.

4. Μίμηση πορτογαλική (14^{ος} αἰ.) τῶν γαλλικῶν μυθιστορημάτων τῆς « Στρογγυλῆς Τραπέζης », μεταφρασμένη στὰ ἰσπανικά, καὶ ἀπὸ τὰ ἰσπανικά στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν Herberai des Essarts (1540-1548). Βιβλίο πολυφημισμένο στὸ 16^{ον} αἰώνα.

ἡ δική μου ἀσυνήθιστη παιδεία, ἦταν ὅτι μόλις μπῆκα στὸ κολλέγιο πήδηξα μονομιᾶς στὶς ἀνώτερες τάξεις· γιατί, δεκατριῶ χρόνων πού βγῆκα ἀπὸ τὸ κολλέγιο, εἶχα τελειώσει ὅλα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα (ὅπως τὰ λένε), καὶ στὸ βάλτος χωρὶς κανένα καρπὸ πού νὰ μπορῶ τώρα νὰ τὸν χρησιμοποιήσω.

Ἡ πρώτη ἀγάπη πού αἰστάνθηκα γιὰ τὰ βιβλία, μοῦ ἦρθε ἀπὸ τὴν εὐχαρίστηση [πού μοῦδωσαν] οἱ μύθοι τῶν *Μεταμορφώσεων*¹ τοῦ Ὀβιδίου. Γιατί, γύρω στα ἑφτά ἢ ὀχτώ μου χρόνια, παρατοῦσα κάθε ἄλλη εὐχαρίστηση γιὰ νὰ τοὺς διαβάσω· καὶ τόσο περισσότερο, ὅσο ἡ γλώσσα αὐτὴ² ἦταν ἢ μητρική μου γιὰ μένα, καὶ τὸ βιβλίό αὐτὸ ἦτανε τὸ πιὸ εὐκολο βιβλίό πού ἤξερα καὶ τὸ πιὸ ταιριαχτὸ μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς ἡλικίας μου, ἕξαιτίας τοῦ περιεχομένου του. Γιατί ἀπὸ τοὺς *Λανσελότους τῆς Λίμνης*³, τοὺς *Ἀμαντί*⁴, τοὺς *Ηυοὺς τοῦ Μπορντώ*⁵, καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα σαχλοβιβλία μὲ τὰ ὁποῖα διασκεδάζουν τὰ παιδιά, δὲν ἤξερα μήτε τ' ὄνομά τους, μήτε ξέρω ἀκόμα τώρα τὸ τί λένε· τόσο αὐστηρὴ ἦτανε ἡ παιδεία μου. Αὐτὸ⁶ μ' ἔκανε πιὸ τεμπέλη στὴ μελέτη τῶν ἄλλων μαθημάτων, τῶν ὑποχρεωτικῶν. Τότε στάθηκε μεγάλη μου τύχη νὰ συναπαντήσω ἓναν πολὺ γνωστικὸ ἐπιμελητὴ, πού ἐπιδέξια ἔκανε ὅτι δὲν ἔβλεπε τούτη μου τὴν κραιπάλη καὶ ἄλλες παρόμοιες. Γιατί ἔτσι διάβασα μονοκοπανιάς τοῦ Βιοργιλίου τὴν *Αἰνειάδα*, καὶ ὕστερα τὸν Τερέντιο, καὶ ὕστερα τὸν Πλαῦτο, καὶ ἰταλικὲς κωμωδίες, δελεασμένος πάντα ἀπὸ τὴ γλύκα τοῦ θέματος. Ἄν ἔκανε τὴν τρέλλα νὰ διακόψει αὐτὸ τὸ ντορό μου, νομίζω ὅτι δὲ θὰ μοῦ εἶχε μείνει ἀπὸ τὴ φοίτησή μου στὸ κολλέγιο παρὰ τὸ μίσος γιὰ τὰ βιβλία, ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἀριστοκρατία μας. Φέρθηκε ἔξυπνα. Προσποιούμενος ὅτι δὲ βλέπει τίποτε, ἀκόνιζε τὴν πείνα μου, ἀφήνοντάς με νὰ καταβροχθίζω κρυφὰ αὐτὰ τὰ βιβλία, καὶ κρατώντας με μὲ γλύκα στὸ καθῆκον μου γιὰ τ' ἄλλα μαθήματα τοῦ σχολείου. Γιατί τὰ σπουδαιότερα πρόσόντα πού ζητοῦσε ὁ πατέρας μου ἀπὸ κείνους στοὺς ὁποίους μ' ἐμπιστευόταν, ἦταν ἓνα ἀγαθὸ καὶ ὄχι αὐστηρὸ φυσικό. Καὶ τὸ δικό μου τὸ φυσικό ἄλλωστε δὲν εἶχε ἄλλα ἑλαττώματα παρὰ νωχέλεια καὶ τεμπελιά. Ὁ κίνδυνος δὲν ἦτανε μήπως κάμω ἀσκημες πράξεις, ἀλλὰ μήπως δὲν κάμω τίποτε. Κανένας δὲν προφήτευε ὅτι θὰ γίνω κακός, ἀλλὰ ἄχρηστος. Πρόβλεπαν γιὰ μένα τεμπελιά, ὄχι κακία.

5. Ἡρωικὸ γαλλικὸ ποίημα τοῦ 12^{ου} αἰώνα, πού ἡ μεταγραφή του στὸ πεζὸ τυπώθηκε πολλὲς φορές στὸ 16^{ον} αἰώνα.

6. Ὁ ἐνθουσιασμός του γιὰ τὶς *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὀβιδίου.